

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

První Československá republika 1918–1938 – formování státnosti, politický systém a školství (průvodce studiem)

PAVEL KRÁKORA

Po prostudování tohoto textu budete znát:

- Klíčové události politického vývoje tzv. I. ČSR let 1918–1938 v jejich širším kontextu, a to včetně oblasti kultury a školství

Budete schopni:

- Analyzovat příčiny vzestupu, popř. úpadku Československa let 1918–1938
- Chápat proměny československé společnosti v dané epoše
- Hodnotit úlohu Československa v kontextu tehdejšího evropského a světového vývoje

Získáte:

- Nové vědomosti z oblasti československé i obecné historie inkriminovaného období s přesahem do oblasti školství a vývoje na poli kultury

1 Počátky nového státu (1918–1920)

V dopoledních hodinách 28. října 1918 vešel v Praze ve známost text nóty Gyuly Andrásyho z předchozího dne, v níž Rakousko-Uhersko vyslovilo souhlas s mírovými podmínkami prezidenta USA Woodrowa Wilsona. Tato zpráva se stala impulsem k vyhlášení československé nezávislosti. Hlavním představitelem nově se formující československé moci se stal Národní výbor, jehož zástupci (Antonín Švehla a František Soukup) zajistili obilní ústav a v odpoledních hodinách se dostavili k dosavadnímu místodržiteli Maxi Coudenhovemu k převzetí moci na území vznikajícího státu. Týž den v podvečerních hodinách vydal **Národní výbor** první zákon (sepsán Aloisem Rašínem) československého státu, kterým se oficiálně

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

vyhlašoval **vznik nezávislého Československa**. Tento zákon zároveň zachovával v platnosti všechny dosavadní legislativní normy Rakouska-Uherska (odtud též nazýván jako zákon recepční).

K hlavním osobnostem 28. října 1918, které tvořily předsednictvo Národního výboru, patřili **Antonín Švehla, Alois Rašín, František Soukup, Jiří Stříbrný** a kooptovaný představitel slovenské části státu **Vavro Šrobár**. Pro těchto pět zmíněných osob se vžilo označení **muži 28. října**.

V den vzniku státu nebylo rozhodnuto o jeho formě. Tato věc se stala předmětem následného jednání domácího (v čele s Karlem Kramářem) a zahraničního (v čele s Edvardem Benešem) odboje v Ženevě. Největší podporu získala myšlenka **republikánského zřízení**. Exekutivu představoval prezident a vláda, legislativu dvoukomorový parlament. Dne **30. října 1918** se sešlo v **Turčianskom Svätom Martině** za předsednictví Matúše Duly shromáždění slovenské politické reprezentace, které přijalo tzv. **Martinskou deklaraci** (Deklarace slovenského národa). Deklarace anulovala sepetí Slovenska s Uherskem a vyhlásila slovenský národ jako „částku rečove i kultúrno historicky jednotného československého národa“. Zároveň se deklarovalo právo slovenského národa na sebeurčení a nezávislost. Od 4. listopadu fungovala na Slovensku prozatímní vláda vedená V. Šrobárem.

Dne 13. listopadu 1918 byla Národním výborem vyhlášena prozatímní ústava Československa (autor poslanec Alfréd Meissner), následující den se sešlo v Thunovském paláci (budova dnešní PS P ČR) na svém prvním slavnostním zasedání **Revoluční Národní shromáždění** (vzniklo na základě prozatímní ústavy šestinásobným rozšířením stávajícího Národního výboru a kooptací slovenských zástupců). Na schůzi došlo k vyhlášení republikánské formy státu, **prezidentem** byl zvolen **T. G. Masaryk** (slavnostní inaugurace proběhla 21. prosince 1918) a byla ustavena **první vláda** republiky v čele s **Karlem Kramářem**.

Mladá republika se však musela záhy po svém vzniku také potýkat s mnoha problémy. K těm nejzávažnějším patřila **národnostní otázka**, především vztah k **Němcům**, z nichž se doslova přes noc stala národnostní menšina – přišli o status „privilegované“ majoritní národnostní skupiny. K nejvýznamnějším představitelům Němců na území Čech a Moravy patřil německý nacionalista **Rudolf Lodgmann von Auen**. Ten stanul v čele provincie **Deutschböhmen** s centrem v **Liberči**, která měla být součástí zamýšleného **Německého Rakouska** (Deutsch Österreich) – území s německou většinou v českých zemích spadající pod správu Vídně. Provincie Deutschböhmen vznikla již den po proklamaci nezávislého Československa – 29. října 1918 – 30. října byla v Opavě vyhlášena provincie **Sudetenland** (v čele Robert Freissler), 3. listopadu ve Znojmě jihomoravská provincie **Deutschsüdmähren** a konečně též den na jihu Čech v Prachaticích provincie **Böhmerwaldgau**. Všechny čtyři německé provincie směřující k odtržení a přičlenění k sousednímu Rakousku však měly efemérní trvání. Nově konstituovaná státní moc ČSR začala koncem listopadu s jejich **vojenskou likvidací**. Po ne příliš silném odporu byla jako poslední dne 18. prosince 1918 obsazena Opava a německá iredenta s minimálními obětmi potlačena.

Nepoměrně hůře se situace vyvíjela na Slovensku a **Podkarpatské Rusi**, která novému státu připadla na základě dohody T. G. Masaryka s představitelem rusínské emigrace

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Hrihorijem Žatkovičem a na základě plebiscitu v listopadu 1918 (definitivně a de iure k ČSR přičleněna až v květnu 1919 a v mírové dohodě s Rakouskem ze Saint Germain v září téhož roku, viz níže). Obě území byly součástí nástupnického Maďarska (resp. do roku 1918 Uherského království), jež je považovalo za historicky nedílnou součást svého území a jen s malou ochotou akceptovalo daný stav. Napětí nakonec přerostlo v **ozbrojený konflikt mezi ČSR a Maďarskem**. Maďarské revoluční rudé armádě se podařilo obsadit většinu Slovenska, v Košicích byla dokonce ustavena **Slovenská republika rad** (po vzoru Maďarské republiky rad Bély Kuna) v čele s Čechem Antonínem Janouškem. Konflikt, jež si vyžádal životy více než tisícovky československých vojáků, byl ukončen až v červenci 1919 stanovením demarkační čáry (fakticky hranice) mezi ČSR a Maďarskem.

Dalším neuralgickým bodem se stala oblast **Těšínska**, jež si pro sebe na základě historického vývoje nárokovalo Polsko. Pro správu celé oblasti byla dokonce polskou stranou zřízena Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego. V lednu 1919 spor o Těšínsko přerostl v tzv. **sedmidenní válku**, kdy československé vojsko postoupilo až k řece Visle. Napětí trvalo až do července 1920, kdy spojenecká nejvyšší rada rozhodla o **rozdělení Těšínska mezi ČSR a Polsko** (demarkační linie – hranice stanovena na řece Olši).

Pro existenci nové republiky byla důležitá skutečnost, že stanula na straně válečných vítězů. Na mírové konferenci ve **Versailles**, kde došlo 28. června 1919 k podpisu mírové smlouvy s Německem, získala ČSR garanci svých hranic a bylo jí přiřčeno **území Hlučínska** (s 285 km² a cca. 80 tisíci obyvateli), které doposud patřilo k Německu. Další pro ČSR důležitá mírová smlouva, tentokrát s Rakouskem, byla signována v **Saint Germain-en-Laye** 10. září 1919. Rakousko uznalo nezávislost ČSR a její hranice (k ČSR po korekci hranic připadlo území Vitorazska a Valticka) s tím, že se součástí nového státu stane **Podkarpatská Rus** (tzv. malá minoritní smlouva; 12 000 km² s 600 tisíci obyvateli). Poslední z mírových dohod dotýkajících se ČSR vstoupila v platnost 4. června 1920 na zámku Velký Trianon ve Versailles – podle místa podpisu nazývána mírová dohoda z **Trianonu**. Dohoda potvrzovala rozpad Uher a vznik nástupnického státu Maďarsko a vytyčovala historicky neexistující slovensko-maďarskou hranici (Slovensko bylo do roku 1918 oficiálně označováno jako Horní Uhry).

První vláda Československé republiky vedená Karlem Kramářem (ustavena na zasedání RNR v listopadu 1918 – viz výše) se vedle účasti na versailleské mírové konferenci (Karel Kramář a Edvard Beneš jako **ministr zahraničí**) a zajištění stability na většině území státu zasadila o prosazení měnové a pozemkové reformy. **Měnová reforma**, připravená ministrem financí Aloisem Rašínem, vedla k nahrazení rakousko-uherské měny novou měnou československou – koruna československá (kolkování starých rakousko-uherských bankovek). Probíhala od konce února do března 1919.

Pozemková reforma, jejímž duchovním tvůrcem byla agrární strana vedená Antonínem Švehlou, se realizovala na podkladě tzv. záborového zákona (zákona o pozemkové reformě) přijatého Národním shromážděním 16. dubna 1919. Pro účely pozemkové reformy se zabíral veškerý pozemkový majetek nad 150 ha zemědělské a nad 250 ha veškeré půdy. V drtivé většině případů šlo o půdu šlechtických velkostatků, resp. o církevní půdu. K realizaci a k dohledu nad průběhem pozemkové reformy byl ustaven Státní pozemkový úřad.

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

V polovině června **1919** proběhly v ČSR první **volby do obecních zastupitelstev**, v nichž zvítězila sociální demokracie. Volební výsledek vedl k demisi Kramářovy vlády všenárodní koalice a ustavení vlády nové pod vedení **Vlastimila Tusara**. (Karel Kramář byl předsedou národních demokratů, kteří utrpěli citelnou volební porážku.) Tusarova vláda tzv. **rudo-zelené koalice**, v níž měla vedle sociální demokracie výrazné zastoupení agrární (republikánská) strana však podala o rok později v důsledku vnitřního rozkolu sociální demokracie demisi a na její místo nastoupila první z mnoha úřednických vlád ČSR (premiér **Jan Černý**).

Jak již bylo zmíněno, nedlouho po konstituování nového státu byla přijata **prozatímní ústava**, která zůstala v platnosti až do roku 1920, kdy byla Revolučním Národním shromážděním přijata finální podoba **Ústavní listiny Československé republiky**. Stalo se tak **29. února 1920**. Ústavu (vzor měla v ústavě americké a francouzské) tvořilo 6 hlav, v nichž byla zakotvena **republikánská forma státu**, definována moc zákonodárná, výkonná a soudní, ochrana práv národnostních menšin, svoboda vyznání ad. Všeobecné a rovné volební právo se dle ústavy rozšířilo i na **ženy**. Moc **zákonodárná** byla reprezentována **dvoukomorovým parlamentem**: poslanecká sněmovna (300 členů) a senát (150 členů), exekutivu tvořila **vláda a prezident**. Určitou zvláštnost československé ústavy (ale i legislativy jako celku) z roku 1920 představoval fakt, že v ní **nebyla zakotvena existence politických stran**, které však sehrávaly po celou dobu trvání tzv. první ČSR nezastupitelnou roli jak v legislativě, tak exekutivě a dalších sférách života.

Důležitý aspekt v období existence ČSR let 1918–1938 představovala idea **československého národa**, která měla také své zakotvení v ústavě ČSR z roku 1920. V případě, že by se zohlednila národní svébytnost jak Čechů (50 % obyvatel), tak Slováků (15 % obyvatel), nemohli by být Němci (23 % obyvatel) v Československu považováni za národnostní menšinu (za tu by v tomto případě mohli být naopak paradoxně považováni Slováci). Navíc idea čechoslovakismu plně korespondovala s představami zakladatelů státu Čechů a Slováků, tvořících jednotný československý národ, v němž obě národnosti představují pouze samostatnou odnož. Na druhé straně však nebyla akceptována celým slovenským národem, mezi její hlavní odpůrce lze považovat ľudovou stranu, dominantní politický subjekt na Slovensku. K dalším národnostním menšinám v ČSR patřily, mimo nejpočetnější a nejvýznamnější menšiny německé, menšina rusínská na Podkarpatské Rusi (3 % obyvatel ČSR), menšina maďarská na jižním Slovensku i jihu Podkarpatské Rusi (5 % obyvatel ČSR) a polská menšina (především oblast Těšínska, 0,5 % obyvatel ČSR). K židovskému etniku se hlásilo zhruba 200 000 (1 %) obyvatel ČSR.

2 Československo mezi léty 1920–1929: stabilizace a doba konjunktury

Přijetí ústavy v únoru 1920 představovalo významný krok, kterým bylo potvrzeno demokratické a pluralitní směřování nedávno vzniknuvšího Československa. Koncem května 1920 byl na společné schůzi obou komor parlamentu znovu zvolen do prezidentské funkce **T. G. Masaryk**. Jeho pozice v rámci politického systému ČSR se vyznačovala vysokou mírou **autority a respektu**. Byl všeobecně považován za jednoho z hlavních iniciátorů a architektů

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

nového státu. Prezident významně ovlivňoval a také usměrňoval politické dění – lze konstatovat, že právě z jeho popudu vznikl atypický mimoparlamentní orgán, tzv. **Pětka**, která sestávala z předsedů nejvýznamnějších tzv. státotvorných politických stran. V tomto užším grémiu konzultovali kroky na půdě parlamentu a jejich rozhodnutí měla pro poslance a ministry daných stran závazný charakter. Pětka se postupem doby dále rozšiřovala, koncem 20. let již můžeme hovořit o tzv. Osmičce.

K nejvýznamnějším politickým stranám období I. ČSR let 1918–1938 bezesporu patřila **Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu** (zkráceně též agrární resp. republikánská strana). Hájila zájmy venkova a venkovského lidu (idea agrarismu) s tím, že její organizační struktura patřila k nejpropracovanějším (strana měla svou organizaci takřka v každé české a moravské obci), její vliv zasahoval i na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Čelným reprezentantem strany a také jeden z nejschopnějších politiků doby I. ČSR byl **Antonín Švehla** (předseda třech čs. vlád), který vedle T. G. Masaryka patřil k jedněm z hlavních iniciátorů vzniku Pětky. Vedle něj ve straně působili **Jan Malypetr**, **František Udržal**, **Milan Hodža** či **Rudolf Beran** – všichni jmenovaní byly také předsedy čs. vlád. Významem a silou se republikánské straně vyrovnávala **Československá sociálně demokratická strana dělnická** (ČSDSD), jejíž tradice sahají do konce sedmdesátých let 19. století a patří k vůbec nejstarším politickým stranám v českých zemích. Orientovala se na dělnické vrstvy a střední třídu (úředníky, učitele, státní zaměstnance apod.), jejichž zájmy reprezentovala. K hlavním představitelům strany mj. patřili **Vlastimil Tusar** (premiér 1919–1920), František Soukup, Lev Winter, Antonín Hampl a další. Po rozkolu mezi pravíci a levíci (Bohumír Šmeral) v roce 1920 stranu opustilo radikálně levicové křídlo, které se o rok později transformovalo v **Komunistickou stranu Československa** (KSČ, založena 16. května 1921). Prvním předsedou KSČ se stal **Bohumír Šmeral**, od roku 1929 v jejím čele stanul představitel radikálně-bolševického křídla **Klement Gottwald**. Ideově blízko k sociální demokracii měla **Československá strana národně socialistická** (ČSNS). Patřila k opoře československé státnosti, měla velmi blízko k T. G. Masarykovi. Členem strany se stal **Edvard Beneš** (ministr zahraničí všech čs. vlád do roku 1935, ze strany vystoupil před svým zvolením prezidentem ČSR), dlouholetým předsedou strany byl **Václav Klofáč**, z významných členů lze zmínit Jiřího Stříbrného (posléze se začal přiklánět k fašistickému proudu a ze strany vyloučen po neshodě s jejím vedením v roce 1926 – tzv. Stříbrného aféra), Emila Frankeho a Petra Zenkla. Tradiční zakotvení v politickém systému I. ČSR měla **Československá strana lidová** (ČSL) reprezentující křesťansko-katolický proud ve společnosti. Její elektorát se rekrutoval zejména z oblasti Moravy, kde si strana udržovala stabilní postavení, k hlavním partnerům strany patřila katolická církev. ČSL byla (mimo úřednické kabinetů) součástí všech vládních koalic let 1918–1938. Nejznámější postavou strany byl moravský rodák z Grygova **Mgr. Jan Šrámek**. Vedle něj lze např. zmínit Mořice Hrubana, v letech 1926–1929 předsedu senátu. Mezi konzervativní strany (se silnými nacionálními prvky) se řadila **Československá národní demokracie** (vznikla sloučením několika měšťanských stran na sklonku války). Jejím předsedou se stal K. Kramář (1860–1937), předseda první čs. vlády (1918–1920). **Karel Kramář** patřil k ideovým oponentům T. G. Masaryka, negativní postoj zaujímal také k osobě Edvarda Beneše. Národní demokracie ve 30. letech výrazně inklinovala k fašismu, nakonec se stala součástí

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

polofašistické formace Národní sjednocení. Živnostensko-podnikatelské vrstvy reprezentovala **Československá živnostenskoobchodnická strana středostavovská** (živnostenská strana). Z výrazných postav strany můžeme uvést její předsedy Rudolfa Mlčocha a Josefa Václava Najmana.

Ke specifickým I. ČSR patřila ve vztahu k politickým stranám skutečnost, že se tyto organizovaly převážně na národnostní bázi. V mnoha ohledech šlo o dědictví z doby existence Rakousko-Uherska.

V prostředí Slovenska získala nejsilnější postavení Slovenská ľudová strana, od roku 1925 přejmenovaná na počest předsedy, katolického kněze a rožumberského rodáka **Andreje Hlinky** (1864–1938), na **Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu** (HSLŠ). Pro stranu byla charakteristická silně konzervativně-pravicová orientace se nepřehlédnutelným katolickým akcentem. Pro Slovensko požadovala silnou autonomii, mnohé její kroky měly od 30. let protistátní charakter, ke konci existence I. ČSR se strana otevřeně přiklonila k fašismu. Mimo Andreje Hlinky můžeme k vůdčím osobnostem HSLŠ zařadit **Vojtecha Tuku** a **Jozefa Tisa** (předseda strany od roku 1938). Strana se stala součástí vládní koalice v letech 1927–1929 (v roce 1929 z koalice vystoupila na protest proti uvěznění Vojtecha Tuky), jinak převážně zaujímal tzv. negativistický postoj.

Zastoupení v parlamentu ČSR měly rovněž **německé politické strany**. Ve vztahu k ČSR je rozdělujeme na dvě skupiny: strany **aktivistické** a strany **negativistické**. K aktivistickým politickým stranám bezvýhradně akceptujícím existenci ČSR a skutečnost, že její součástí se stala i německá „menšina“, patřila především **německá sociální demokracie** (Deutsche sozialdemokratische Arbeitspartei - DSDAP). Z předních osobností strany lze uvést **Ludwiga Czecha**, Wenzela Jaksche a Josefa Seligera. Mezi další německé aktivistické strany se zařadily Německá křesťansko-sociální strana lidová (Deutsche christlich-soziale Volkspartei, DCV), německý protipól ČSL (představitel Robert Mayr-Harting) a Svaz německých zemědělců (Bund der Landwirte, BdL), obdoba československé agrární (republikánské) strany (představitel Franz Spina). Své politické zastoupení v československém parlamentu let 1918–1938 měly také maďarská (jižní Slovensko) a polská menšina.

V parlamentním systému první ČSR platilo pravidlo tzv. **vázaných kandidátek**, z něhož vyplývalo, že poslanecký mandát nevlastnil poslanec, ale politická strana, za níž byl do parlamentu kandidován. V případě, že v průběhu výkonu svého mandátu konal (resp. hlasoval) v rozporu s usnesením dané politické strany, mohla její strana mandát okamžitě zbavit. (Při vstupu do národního shromáždění podepisoval každý poslanec revers, v němž se zavazoval ke „straničké disciplíně“, v opačném případě se mandátu vzdá. Revers byl uložen a v případě potřeby jej předseda dané strany měl pro „okamžité“ použití k dispozici.)

Za dobu existence I. ČSR se vystřídal celkem 18 vlád (včetně vlád úřednických), což je poměrně vysoký počet. Úřednický kabinet **Jana Černého**, který v září 1920 nahradil Tusarovu vládu, byl vystřídán v září roku následujícího kabinetem v čele s Edvardem Benešem. Na základě konsensu dojednanému v již zmiňované Pětce došlo v říjnu 1922 ke jmenování vlády tzv. **všenárodní koalice** v čele s **Antonínem Švehlou**, na níž se podílely všechny parlamentní politické subjekty vyjma stran německých, maďarských, KSČ a slovenských ľudáků - tyto subjekty tvořily parlamentní opozici. Vládě všenárodní koalice se podařilo překonat

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

hospodářskou krizi, která zachvátila Evropu na počátku dvacátých let a minimalizovat její následky na ekonomiku mladého státu. Zásahu na tom měl především ministr financí Alois Rašín a jeho tzv. **deflační politika**, která utlumila inflaci a stala se základem pro hospodářský růst v druhé polovině dvacátých let. Na druhé straně však silná koruna odrazila na poklesu exportu československých firem a podniků. Dne 5. ledna 1923 byl na Aloise Rašína spáchán **atentát** (anarchista J. Šoupal) - Rašín umírá o 14 dní později, 18. ledna 1923. Jeho násilná smrt jako vládního činitele vyvolala reakci a 6. března 1923 byl vydán **zákon na ochranu republiky** (č. 50/1923 Sb. z a n.), který postihoval všechny formy extremismu (s modifikacemi platil až do roku 1945) ohrožujícího základy republiky.

Vzestup radikalismu namířeného proti československé republice byl patrný především u dvou německých negativistických stran – **Německé národní strany** (Deutsche Nationalpartei – DNP, založena v roce 1919 v Olomouci v čele s Rudolfem Lodgmannem von Auen) a de facto nacistické **Německé nacionálně socialistické strany dělnické** (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP, konstituovala se na sjezdu 15. listopadu 1919 v severočeském Duchcově, v čele Rudolf Jung), která v mnoha ohledech (program, idea velkoněmectví apod.) fakticky představovala analogii k pozdější Hitlerově NSDAP v Německu (od roku 1920). Proti republice se rovněž začala vymezovat i Slovenská ľudová strana (v roce 1922 formulován v Žilíně její autonomistický program pro Slovensko), v níž se výrazně angažovala skupina soustředěná kolem Vojtecha Tuky (mj. maďarského agenta).

Jednu z významných norem přijatých parlamentem ČSR v první polovině dvacátých let minulého století představoval tzv. **malý školský zákon** (226/1922 Sb. z. a n.) s platností pro celé území republiky a dotýkající se především obecných a měšťanských škol. Zaváděl povinnou osmiletou školní docházku a princip tzv. koedukovaných tříd, stanovoval maximální počet žáků v jedné třídě a uznával plnou rovnost učitelů a učitelek (mj. mezi povinné předměty zaváděl občanskou nauku, ruční práce a tělocvik pro dívky). Školský systém v ČSR let 1918–1938 patřil k nejpropracovanějším v Evropě (jeho základy byly položeny již v předchozím století), byly respektovány školy menšinové (zejména německé), počet všech typů škol se zvyšoval a zcela vymizelo placení školného.

V oblasti sociálního zákonodárství došlo ke schválení tzv. **gentského systému** podpor v nezaměstnanosti, jež vstoupil v platnost 1. dubna 1925. Vyplácení podpory v nezaměstnanosti bylo vázáno na členství v odborech, které podporu také vyplácely (část přispíval stát). Již v prvních měsících po vzniku Československa byla národním shromážděním přijata **osmihodinová pracovní doba a systém sociálního zákonodárství** (sociální a zdravotní – resp. nemocenské pojištění, mezi hlavní iniciátory patřil ministr Lev Winter). V dané době představovaly zmíněné kroky na poli sociální legislativy významný posun a stavěly ČSR po bok vyspělým zemím Evropy (Francie, Velká Británie).

Z ekonomického hlediska řadíme ČSR let 1918-1938 mezi průmyslově-agrární státy. Existoval však **rozdíl** mezi průmyslovými **českými zeměmi** s relativně vyspělým zemědělstvím (obilnářství, cukrovarnictví) na straně jedné a převážně agrárním **Slovenskem** s nízkou produktivitou zemědělské výroby (pastevectví) na straně druhé. Ještě horší situace panovala na **Podkarpatské Rusi**, kde všeobecné hospodářské zaostávání za zbytkem země bylo nejzřetelnější (neexistovala zde téměř průmyslová výroba). Československé vlády se ihned

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

po vzniku státu snažily tyto rozdíly zmenšovat a do méně rozvinutých oblastí státu směřovaly **investice na podporu průmyslové a zemědělské výroby**. V souladu s těmito opatřeními odcházela na Slovensko a Podkarpatskou Rus z českých zemí inteligence (především učitelé) a úřednictvo, aby zde mj. položili základ pro širší etablování těchto vrstev z řad Slováků a Rusínů. Jednalo se o dlouhodobou koncepci, jejíž první výsledky začínaly být zřetelné až ke konci existence první ČSR.

Stejnou situaci jako v průmyslu a zemědělství můžeme sledovat ve vztahu k **dopravní infrastruktuře**. České země se vyznačovaly vysoce rozvinutou sítí železnic a silnic, která zde byla systematicky budována od poloviny 19. století, kdežto Slovensko a ještě citelněji Podkarpatská Rus podobnou infrastrukturu postrádaly. Opět zde proto v tomto ohledu byly centrální vládou směřovány nemalé investice (např. navýšení kapacity na železniční trati přes Vlárský průsmyk, vybudování dvojkolejné trati Břeclav – Bratislava, výstavba železnice Banovce Užhorod, ad.).

V prvním poválečném desetiletí procházelo Československo – vyjma krize let 1921–1923 (postihla hlavně bankovní sektor) – obdobím hospodářské **konjunktury**. Podílely se na ní zejména české země, kde průmyslová výroba přesáhla již v roce 1925 předválečnou úroveň z roku 1913. K hlavním průmyslovým odvětvím patřilo **strojírenství** (Škoda Plzeň, ČKD Praha, ad.), hutnictví (Vítkovické železárny, Poldi Kladno), potravinářství, textilní a oděvní průmysl (Baťa Zlín), jehož podstatná část byla soustředěna v německém pohraničí. Synonymem úspěšného růstu československé ekonomiky se staly např. **Baťovy obuvnické závody ve Zlíně**, kde se uplatnil princip tzv. racionalizované výroby (mj. systém samosprávných dílen odpovídajících za hospodaření), pracovníci Baťových závodů požívali mnoha zaměstnaneckých výhod (Baťovy domky, zaměstnanecké příspěvky, budování infrastruktury pro volný čas zaměstnanců, apod.). Produkce zlínské firmy zároveň představovala nemalou část celkového československého exportu a své filiálky zakládala doslova po celém světě (Indie, jižní Amerika, aj.).

Světová hospodářská krize, iniciovaná pádem nadhodnocených akcií na newyorské burze (tzv. černý čtvrtek 24. října a černý pátek 25. října) koncem října 1929, se československé ekonomiky zpočátku nijak vážněji nedotkla. Její následky se zde v plné míře projeví až na počátku 30. let minulého století

V roce **1927** proběhla **volba prezidenta republiky**. Proti **T. G. Masarykovi** se postavil jediný kandidát **Václav Šturc** z KSČ. Stávající prezident získal na schůzi obou komor parlamentu zřetelnou převahu 274 hlasů (mj. díky podpoře A. Švehly, který kandidaturu na tuto funkci odmítl), V. Šturc obdržel 54 hlasů (60 hlasovacích lístků bylo prázdných – šlo převážně o hlasy německých negativistických stran).

Ve stejném roce byla zákonem o organizaci politické správy (č. 125/1927 Sb. z. a n. ze 14. července 1927) dokončena **správní reforma** zamýšlená již počátkem 20. let. Dlouho avizované župní zřízení, které od roku 1923 fungovalo pouze na Slovensku (v Československu tak mezi léty 1923–1928 vedle sebe fakticky existovaly dva typy správního uspořádání), nahradilo **zemské uspořádání: země Česká – Praha, Moravskoslezská – Brno, Slovenská – Bratislava a Podkarpatoruská – Užhorod**. Nové správní rozdělení zcela neuspokojovalo Slovensko (zejména pak HSLS), které začalo požadovat větší míru autonomie.

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Na Nový rok 1928 zveřejnil tiskový orgán HSLS **Slovák** článek poslance **Vojtecha Tuky** nazvaný *V desiatom roku Martinskej deklaracie* (uváděný také pod názvem *Vacuum iuris*), v němž autor tvrdil, že Martinská deklarace z 30. října 1918 obsahovala skrytý dodatek, podle něhož po deseti letech – tj. v roce 1928 – pozbude platnost československá ústava a zákony (nastane tzv. **vacuum iuris**) a Slováci budou moci „svobodně“ rozhodnout o svém dalším osudu. Článek vzbudil na politické scéně bouřlivou reakci, Vojtech Tuka byl označen za maďarského agenta, zbaven poslanecké imunity, posléze zatčen a v roce 1929 odsouzen za **vlastizrady** na 15 let vězení. Na protest proti tomuto postupu vůči svému poslanci vystoupili ministři HSLS dne 8. října 1929 z vlády (až do konce existence ČSR žádný člen HSLS ve vládě již nezasedl).

V únoru 1929 jmenoval prezident vládu vedenou agráříkem **Františkem Udržalem**. Stalo se tak v důsledku komplikovaného zdravotního stavu Antonína Švehly, který nebyl dlouhodobě schopen vykonávat funkci předsedy vlády (zastupoval jej lidovec Jan Šrámek). Sám tuto změnu na postu premiéra inicioval a doporučil právě Františka Udržala. Antonín Švehla patřil mezi nejvýznamnější a nejschopnější politiky I. ČSR, byl mistrem kompromisu, vyznačoval se přirozenou autoritou, získal si respekt napříč politickým spektrem, a to i přesto, že postrádal akademické vzdělání – pocházel ze selské rodiny v Hostivaři.

3 Zahraněční politika ČSR a její postavení na mezinárodní scéně

Po konci I. světové války stalo Československo - ač jeden z nástupnických států poraženého Rakousko-Uherska – na straně vítězných mocností Dohody. Důležitým aspektem pro vnímání ČSR jako „vítězného“ státu představovala skutečnost, že se **československé vojenské jednotky (legie)** v průběhu války účastnily bojů jak na západní, tak na východní ruské frontě, a že si při bojovém nasazení dokázaly vydobýt nemalé renomé a respekt. Ve versailleském mírovém systému získala ČSR garance celistvosti svého území – celková rozloha nového státu činila 140 446 km².

V důsledku uvedených skutečností orientovala ČSR od počátku existence svou zahraniční politiku na západní mocnosti, především pak na **Francii**, která byla vedle **Velké Británie** vnímána jako nejdůležitější garant **versailleského systému**. V čele ministerstva zahraničí stanul jeden z architektů poválečného uspořádání střední Evropy a ČSR, nejbližší Masarykův spolupracovník a uznávaný diplomat **Edvard Beneš** (resort zahraničí vedl nepřetržitě až do roku 1935). ČSR se záhy po svém vzniku potýkala s mnoha problémy ohrožující její územní integritu (otázka Slovenska, německého pohraničí a další), které musely mnohdy být řešeny s pomocí spojenců – na **Slovensku** vojenské mise Francie a Itálie, v případě **Těšínska** arbitrážní řízení o rozdělení území mezi ČSR a Polsko. V reakci na politiku maďarských vlád, které ne zcela akceptovaly nové postavení Maďarska po roce 1918, inicioval Edvard Beneš vznik tzv. obranné smlouvy, k jejímuž podpisu došlo 14. srpna 1920 v Bělehradě. Signatáři smlouvy se staly ČSR a Jugoslávie (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců).

Důležitým krokem souvisejícím se zahraniční hospodářskou politikou byla tzv. **nostrifikace akcií** schválená parlamentem koncem roku 1919. Podle této normy musely mít

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

zahraniční společnosti působící v rámci ČSR své hlavní sídlo na jejím území, čímž se do značné míry podařilo eliminovat úniky kapitálu a výnosů (zisky, zdanění). Nostrifikace se dotýkala především společností majících své sídlo v Rakousku, Maďarsku a Německu.

Československo se stalo zakládajícím členem **Společnosti národů** se sídlem v Ženevě, jejíž inaugurační shromáždění proběhlo v lednu 1920 - jedním z místopředsedů společnosti se stal Edvard Beneš (v roce 1935 předseda). V souladu se svou zahraničně-politickou orientací zde ČSR kladla důraz na politiku směřující k prosazování bezpečnostního systému v rámci střední Evropy, který by eliminoval případné požadavky ze strany Německa, Rakouska a Maďarska. Přesto se ČSR snažila ve vztahu ke zmíněným státům o korektní zahraniční politiku – s Německem i Rakouskem uzavřela v letech 1920 a 1921 dvoustranné politické a hospodářské smlouvy, v nichž se smluvní strany zavazovaly ke vzájemnému respektování hranic a státní svrchovanosti. Podobná dohoda byla ratifikována v listopadu 1921 s Polskem a v červnu 1922 se SSSR – v tomto případě měla prozatímní charakter a týkala se převážně hospodářské spolupráce.

V březnu 1921 došlo k pokusu posledního rakousko-uherského císaře **Karla I.** o návrat na uherský trůn, což by fakticky znamenalo restauraci Habsburků v uherské části bývalé monarchie. Akce skončila neúspěchem, avšak o půl roku později – v září 1921 – ji Karel I. opět zopakoval, tentokrát za širší podpory monarchistických důstojníků a části armády. Postup Karla I. vyvolal protesty dohodových mocností a částečnou mobilizaci československé armády. I tento pokus o návrat skončil fiaskem, v listopadu zbavil maďarský parlament Karla I. oficiálně uherského trůnu, ten byl následně internován, přepraven na ostrov Madeiru, kde v roce 1922 umírá na zápal plic. V důsledku zmíněných událostí byla v srpnu 1922 rozšířena původní československo-jugoslávská obranná smlouva, k níž se připojilo Rumunsko – konstituovala se tzv. **Malá dohoda**, aliance tří nástupnických států garantujících si vzájemně územní celistvost a pomoc v případě konfliktu s třetí stranou. Malá dohoda (iniciována do značné míry Edvardem Benešem) představovala jeden ze základních kamenů československé zahraniční politiky do roku 1938. Dalším významnou iniciativou Edvarda Beneše – navazující na ustavení Malé dohody – se stal podpis **československo-francouzské spojenecké smlouvy** 25. ledna 1924, v níž byly zakotveny garance nezávislosti ČSR, nedotknutelnosti jejího území a pomoc v případě útoku ze strany Německa a Maďarska (podobné smlouvy uzavřela Francie s Jugoslávií a Rumunskem). Zmíněnou spojeneckou smlouvou byla dovršena orientace ČSR na Francii jako jednoho z hlavních garantů uspořádání ve střední Evropě po roce 1918.

V říjnu 1925 proběhla za účasti československé delegace vedené Edvardem Benešem mezinárodní konference ve švýcarském **Locarnu**. Jejím účelem bylo překonání doznívajících antagonismů z dob války a „normalizace“ postavení Německa ve vztahu k vítězným státům Dohody. Francie podepsala s Německem smlouvu o garanci a nedotknutelnosti západních hranic (týkala se rovněž Belgie), avšak stejná garance nebyla ze strany Německa dána Československu a Polsku, což v konečném důsledku znamenalo jisté oslabení pozice těchto dvou zemí na mezinárodní scéně. Československo, které se stalo jedním ze signatářů locarnské dohody, muselo akceptovat obnovu velmocenského postavení Německa a jeho začlenění do Společnosti národů. Nutno zároveň podotknout, že Německo bylo v této době stabilní (jak

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

politicky, tak hospodářsky) zemí s parlamentní demokracií (tzv. Výmarská republika) a nehodlalo ve vztahu ke svým sousedům vznášet jakékoli ultimativní požadavky.

V roce 1925 došlo k prudkému zhoršení vztahů s **Vatikánem**. Dne 6. července 1925, v den 510. výročí upálení Jana Husa, proběhly Husovy oslavy za účasti prezidenta Masaryka a vlády a tento den byl zároveň prohlášen za státní svátek (mj. za odporu lidové strany). V zápětí a na protest proti těmto událostem opustil papežský vyslanec (nuncius) Francesco Marmaggi Prahu (tzv. **Marmaggiho aféra**), což se rovnalo přerušení diplomatických styků s Vatikánem. Tento stav trval téměř tři roky, když teprve v únoru 1928 vstoupil v platnost tzv. **modus vivendi** (přípraven 17. prosince 1927), na jehož základě byly diplomatické styky mezi ČSR a Vatikánem obnoveny. Dohoda rovněž obsahovala doložku, v níž se uvádělo, že žádná část ČSR nebude podřízena ordináři se sídlem mimo území státu a naopak žádná diecéze se sídlem na území ČSR nebude zasahovat na území cizího státu. Tímto došlo k úpravě hranic diecézí a arcidiecézí, které se staly identické s hranicemi ČSR (např. Slovensko tak bylo vyňato z působnosti církevní správy na území Maďarska).

Na mezinárodní scéně se ČSR po celé období 20. let minulého století zasazovala o politiku konsensu, politiku eliminující možnost ozbrojených konfliktů jako prostředku pro řešení sporných bodů mezi jednotlivými státy. Výrazem těchto snah byly četné podpisy dvoustranných úmluv a aktivní zapojení Československa do systému mezinárodní kooperace na bázi Společnosti národů. I proto ČSR patřila mezi 15 zemí, které v srpnu 1928 signovaly **Briand-Kelloggův pakt** (nazvaný podle ministrů zahraničí Francie a USA) zavazující smluvní strany k tomu, že se zříkají války jako prostředku pro řešení vzájemných neshod. Následující vývoj na poli mezinárodních vztahů však zřetelně prokázal nízkou či spíše nulovou účinnost podobných dohod, jejichž zásad se v mnoha případech nehodlaly držet ani signatářské země.

4 Politický vývoj let 1930–1938

Vláda tzv. široké koalice pod vedením Františka Udržala se musela potýkat s prohlubující se hospodářskou krizí, která Československo nejcitelněji zasáhla od roku 1931 (viz předchozí kap.). Přírozenou reakcí na propad ekonomiky a zhoršující se životní úroveň obyvatelstva (alarmující růst nezaměstnanosti, pauperizace středních vrstev, ztráta sociálních jistot a perspektivy ad.) byla vzrůstající **podpora extremistických politických subjektů**. Na levé části politického spektra to byla **KSČ**, kde po nástupu **Klementa Gottwalda** do čela (rok 1929) nastal proces zřetelné bolševizace a radikalizace – hlavním programovým východiskem strany se stal nesmiřitelný třídní boj. Větší nebezpečí pro stát však představoval vzestup fašistických skupin. Stalo se tak zejména po jmenování **Adolfa Hitlera** německým kancléřem 30. ledna 1933. K nejvýznamnějším fašistickým subjektům patřila **Národní obec fašistická** (NOF), založená v roce 1926, v jejímž čele stanul bývalý legionář (účastník bitvy u Zborova) **Radola Gajda**. NOF se inspirovala idejemi italského fašismu – požadovala silný národnostní stát založený na korporativním principu. V lednu 1933 se členové NOF za účasti Radoly Gajdy neúspěšně pokusili o puč útokem na kasárna v **Brně-Židenicích**. Strana se ostře vymezovala jak proti T. G. Masarykovi, tak proti jeho nástupci Edvardu Benešovi (v roce 1935 jej při

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

prezidentské volbě nevolila), v době mnichovské krize v září 1938 se však postavila na obranu ČSR.

V roce 1930 vznikla další česká fašistická organizace **Vlajka**. V jejím vedení se od roku 1936 prosadil Jan Rys-Rozsévač (původní jméno Josef Rozsévač). Vlajka měla blízko k idejím německého národního socialismu, zřetelný byl především její antisemitismus a šovinismus. V době okupace se členové této organizace stali základem tzv. Českého národněsocialistického tábora a otevřeně kolaborovali s nacisty. Fašizující tendence se projevíly také v Národní lize **Jiřího Stříbrného** – bývalého člena Československé strany národně socialistické a několikanásobného ministra, který tento politický subjekt založil v druhé polovině 20. let minulého století a při volbách v roce 1929 vytvořil spolu s NOF koalici – tzv. Ligu proti vázaným kandidátkám. Dvě uskupení (NOF a Vlajka) se v roce 1934 spolu s dalšími sedmi subjekty sloučily do fašistické Národní fronty (NF), v jejímž čele stanul prof. František Mareš. Záhy nato došlo ke sloučení Marešovy NF se Stříbrného Národní ligou a Kramářovou Národní demokracií – vzniklo **Národní sjednocení**, které postavilo jednotnou kandidátku v parlamentních volbách roku 1935. K radikalizaci došlo i v rámci nejvýznamnějšího politického subjektu na Slovensku – **Hlinkové slovenské lidové strany** (HSLS), která se již ve dvacátých letech opatrně vymezovala vůči koncepci čechoslovakismu a důsledně prosazovala širší slovenskou autonomii. Po odsouzení **Vojtecha Tuky** vystoupila v roce 1929 z vládní koalice a stále více s přikláněla k politice negující existenci společného státu Čechů a Slováků v podobě, v jaké byl ustaven po roce 1918. V druhé polovině 30. let minulého století se otevřeně přihlásila k šovinistickým a fašistickým idejím, aplikovala politiku iredenty a po vzoru německé NSDAP převzala do svého programu heslo „Jeden národ, jedna strana, jeden vodca“. Až do své smrti v roce 1938 stál v čele strany její zakladatel a duchovní otec **Andrej Hlinka**, poté se jejího vedení ujal **Jozef Tiso**.

Největší nebezpečí pro stát však představoval vzrůstající radikalismus německých politických stran, který pochopitelně nacházel oporu v sousedním Německu, kde se od počátku roku 1933 stala dominantní silou Hitlerova NSDAP, která se netajila snahou o revizi versailleského systému. ČSR v tomto ohledu patřila mezi země, na kterou Hitler od počátku soustředil svou pozornost a jejíž existence představovala vážnou překážku v realizaci jeho budoucích plánů na rozšíření „přirozeného“ životního prostoru pro Němce. Hospodářská krize a problémy, které způsobila především v pohraničních oblastech osídlených převážně Němci, představovala v politice radikálních nacionálních (negativistických) německých stran – **DNSAP** a **DNP** – vítanou záminku k prosazování jejich dlouhodobých cílů – **likvidaci Československa**. Významnější roli v tandemu těchto dvou subjektů německého nacionalismu hrála DNSAP. V rámci této strany dokonce vznikla polovojenská diverzní organizace Volkssport, jejíž členové měli aktivně „ochraňovat“ členy strany před mocenskými strukturami ČSR. Činnost této organizace byla na počátku roku 1932 československými úřady zakázána. Soud následně prokázal její styky s říšskou NSDAP směřující k podkopávání československé státní moci. V této souvislosti byli k trestnímu stíhání vydáni představitelé DNSAP v čele s Rudolfem Jungem a Hansem Krebsem. Rudolf Jung ihned po nástupu Adolfa Hitlera k moci tuto událost ve svém vystoupení v československém parlamentu uvítal (1. února 1933), otevřeně

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

se přihlásil k myšlenkám německého národního socialismu a zároveň odmítl jakoukoli loajalitu k ČSR.

V důsledku stupňující se hospodářské krize a s ní souvisejícího politického napětí podala vláda Františka Udržala 24. října 1932 demisi (svou roli sehrálo také napětí uvnitř agrární strany, kde proti Udržalovi ostře vystoupila pravicová skupina kolem Rudolfa Berana). Namísto ní byl jmenován kabinet v čele s agráříkem **Janem Malypetrem**, který zahájil politiku úsporných finančních opatření a také politiku namířenou proti vzrůstajícímu politickému radikalismu. Dne 9. června 1933 byl vládou přijat (po rozsáhlé diskusi) **zákon o mimořádné moci nařizovací** (tzv. zmocňovací zákon, č. 95/1933 Sb. a n.), na jehož základě se podstatně rozšířily pravomoci vlády na úkor parlamentu a umožňoval vládě bez ohledu na jeho usnesení vydávat nařízení s účinností zákonů (uplatnil se především v ekonomické oblasti). V říjnu 1933 byl vydán **zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran**, primárně namířený proti německým extrémistickým stranám, avšak počítalo se i s jeho aplikací vůči radikalizující se KSC a českým a slovenským radikálním subjektům (Vlajka, NOF ad.). Ještě před vydáním tohoto zákona došlo 4. října 1933 formou vládního nařízení k **zákazu činnosti DNSAP a DNP**. Představitelé DNSAP Rudolf Jung a Hans Krebs následně uprchli do Německa. Členové obou zakázaných politických subjektů však houfně vstupovali do nově ustavené **Sudetendeutsche Heimatsfront - SH** (Sudetoněmecká vlastenecká fronta, zřízena 2. října 1933). Šlo o německé nacionalistické hnutí iniciované představiteli tzv. turnerů (členů německých tělocvičných spolků), z nichž se záhy dostalo do popředí jméno **Konrada Henleina** (původem knihkupec z Karlových Varů).

Sudetendeutsche Heimatsfront – aby jí nepostihl stejný osud jako dvě německé nacionalistické strany DNP a DNSAP – zůstala na pozici sjednocujícího „nepolitického“ nadstranického hnutí a vůči ČSR zaujala navenek loajální postoj. Na druhé straně její představitelé v čele s Konradem Henleinem skrytě udržovali čilé kontakty s Hitlerovým Německem (a NSDAP) a jejich činnost byla v tomto ohledu směřována k postupnému rozbití Československa. Mezi Němci v pohraničí českých zemí získávala SH stále více příznivců (tíživější důsledky hospodářské krize v této oblasti dané převažujícím spotřebním průmyslem, prudký nárůst nezaměstnanosti, mnohdy liknavé řešení těchto problémů ze strany československých úřadů, které se v boji s krizí soustředily především na české vnitrozemí) a zatlačovala do pozadí tradiční aktivistické německé strany (sociální a křesťanské demokraty, svaz zemědělců).

Počátkem roku 1934 (únor) proběhla další reorganizace vlády, kterou na protest proti devalvaci československé měny opustila národní demokracie, předsedou nadále zůstal Jan Malypetr. V květnu téhož roku vypršel sedmiletý mandát prezidentu T. G. Masarykovi. Jediným Masarykovým protikandidátem se stal představitel tehdy již plně bolševizované a Moskvě podřízené KSC Klement Gottwald. KSC v souladu s postupující radikalizací vystoupila s heslem „Ne Masaryk, ale Lenin“ a v průběhu prezidentské kampaně a volby vyvolala excesy, v jejichž důsledku Klement Gottwald a další tři funkcionáři (Václav Kopecký, Josef Štětka a Josef Krosnář) – aby se vyhnuli trestnímu stíhání – unikli do SSSR.

Rok 1935 představoval v politickém vývoji ČSR jistý zlom. V květnu proběhly **parlamentní volby**. Těsně před jejich konáním došlo 30. dubna 1935 k transformaci

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Henleinovy Sudetendeutsche Heimatsfront na regulérní politickou stranu pod názvem **Sudetendeutsche Partei (SdP)**. Jak bylo zmíněno výše, Henleinovo hnutí záhy po svém vzniku získalo v pohraničí českých zemí dominantní postavení, především na úkor aktivistických německých stran. Tuto roli pochopitelně převzala SdP, která se stala v důsledku takové podpory mezi 3 milióny sudetskými Němci vítězem voleb se ziskem 15,2 % mandátů. V závěsu za ní zůstala se 14,3 % republikánská (agrární) strana, která díky volební matematice získala o jeden mandát navíc – 45 poslanců oproti 44 poslancům SdP. Jako třetí se umístila sociální demokracie (12,6 %), následovaná KSČ (10 %), národními socialisty (9 %) a lidovci (7 %). V rámci Slovenska si udržela své postavení HSLS sdružená s podobně orientovanými slovenskými politickými subjekty v tzv. autonomistickém bloku. Na základě výsledků voleb byla sestavena vláda tzv. široké koalice vedená staronovým ministerským předsedou Janem Malypetrem, kterého v listopadu 1935 na tomto postu vystřídal **Milan Hodža**, reprezentující pravé křídlo agrární strany, původem Slovák.

Sudetoněmecká strana, ač nebyla součástí vládní koalice, začala - mj. prostřednictvím stále četnějších „instrukcí“ z Říše, s níž byli její nejvyšší funkcionáři (Konrad Henlein, Karl Hermann Frank) v živém kontaktu – výrazně ovlivňovat dění ve státě. Strana původně deklarovaná jako loajální k republice se posunula do pozice mluvčího za právo na autonomii a posléze i sebeurčení sudetských Němců. Tento postoj SdP dále umocnil snahu ČSR zajistit si do budoucna svou existenci a obranyschopnost. Od poloviny 30. let 20. století začaly ve zvýšené intenzitě probíhat práce na **pohraničním opevňovacím systému** (mj. se jednalo o významnou státní zakázku a investici), období tzv. Maginotovy linie ve Francii, který měl eliminovat vojenské ohrožení ČSR ze strany Německa. Definitivní ukončení prací na opevnění bylo v optimistických odhadech plánováno na první polovinu čtyřicátých let – hranice s Německem byla svými 1500 km nejdelší, po anšlusu Rakouska se prodloužila o dalších více než 500 km na 2117 km.

Za této situace ve svých 85 letech **14. prosince 1935 abdikoval** (ze zdravotních důvodů, svou abdikaci oznámil měsíc předem) prezident **T. G. Masaryk**. Za svého nástupce doporučil **Edvarda Beneše**, stávajícího ministra zahraniční, osobu, která měla významný podíl na vzniku ČSR a její zahraničně-politické orientaci směrem k západním demokraciím. Prezidentské volby proběhly 18. prosince 1935, proti Edvardu Benešovi se postavil jediný protikandidát nominovaný agrární stranou Bohumil Němec, Beneš však získal 340 hlasů poslanců a senátorů oproti 24 hlasům pro Bohumila Němce a 76 bílým (neplatným) hlasovacím lístčkům – v tomto se jednalo zejména o poslance SdP.

Vzápětí proběhla drobná reorganizace Hodžovy vlády (ministerstva zahraničí a zemědělství), post ministra zahraničí obsadil **Kamil Krofta**. Do Hodžovy vlády posléze vstoupil také člen německé křesťansko-sociální strany Erwin Zajicek jako ministr bez portfeje. Němečtí křesťanští sociálové spolu s agrárníky a sociálními demokraty reprezentovali tzv. **novoaktivistické hnutí**, které deklarovalo loajalitu k ČSR, avšak zároveň požadovalo uspokojení požadavků německé menšiny, čímž se měl otupit hrot ostře nacionalistické a k iredentě směřující politiky SdP. V dubnu 1936 parlament přijal zákon na obranu státu směřující k dalšímu posílení obranyschopnosti ČSR. Za účelem větší ochrany státní hranice vznikla **Stráž obrany státu** (SOS, podléhala ministerstvu vnitra) složená z příslušníků četnictva, finanční

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

stráže, armády a nemalý podíl v ní měli také dobrovolníci. Požadavky SdP se začaly stupňovat na sjezdu v Chebu (červen 1936), kde Konrad Henlein požadoval samosprávu a „kladný poměr k Německu“. Následující rok v únoru představil program tzv. národnostních katastrof, na jejichž základě měla být ČSR rozdělena na národnostní samosprávné celky. SdP se rovněž stále častěji začala zaštiťovat prohlášeními o národnostním útisku německé menšiny, které byly cíleny především ve vztahu k zahraničí. Měly vykreslit ČSR jako stát utlačující národnostní menšiny a dodat požadavkům SdP, které se dostávalo stále větší „morální“ i materiální podpory ze strany hitlerovského Německa, širší opodstatnění. Rovněž začalo postupně docházet k násilným konfliktům (napadáním) vyvolaným členy SdP - např. v říjnu 1937 napadl poslanec K. H. Frank policejní asistenci v teplickém divadle. Tyto incidenty však paradoxně – i přes snahu a zdrženlivost československých úřadů – podporovaly tezi vykreslující ČSR jako zemi utlačující zdejší Němce.

Na stranickém sjezdu, který proběhl v **Karlových Varech** 24. dubna 1938, vznesla SdP osm požadavků – tzv. **karlovarské požadavky** – týkající se mj. vytvoření plně samosprávného uzavřeného německého území v ČSR, národnostní rovnoprávnosti Němců a svobody přihlásit se k nacistické ideologii. Navíc z pohledu SdP šlo o **požadavky minimální**, což de facto naznačovalo, že v konečném důsledku jí půjde o **odtržení německého pohraničí od ČSR**. Československá vláda - mj. i na nátlak ze zahraničí (Francie, Velká Británie) – reagovala vypracováním **národnostního statutu** (samospráva Němci osídlených území), který SdP okamžitě odmítla. Dne 21. května 1938 proběhla jako odezva na soustředění německých vojsk u československých hranic (v dubnu byl německým generálním štábem schválen plán vojenského útoku na ČSR s krycím názvem Fall Grün) **částečná mobilizace československé armády** (svou roli sehrály také obavy z hrozících incidentů při obecních volbách). Hladký průběh mobilizace a její ohlas v zahraničí přechodně donutil Německo k zaujetí smířlivějšího postoje. Všeobecné odhodlání hájit ČSR proti eventuální vnější agresi rovněž demonstroval X. všesokolský slet, který proběhl na počátku června 1938 – na obranu republiky vystoupily všechny vládní politické strany, KSČ, Národní sjednocení a německá sociální demokracie. ČSR se rovněž stala útočištěm četných emigrantů z Německa a Rakouska (většinou židovského původu) uprchnuvších před nacistickou perzekucí (např. Heinrich Mann).

V červenci 1938 prezident Beneš odsouhlasil návrh anglické vlády na zprostředkovatelskou misi **lorda Waltera Runcimana**. Vláda Velké Británie a v souladu s ní i vláda Francie zaujali ve vztahu k Hitlerovým požadavkům (potažmo požadavkům SdP) vůči ČSR politiku tzv. **appeasementu** – tj. politiku usmírování, jejímž hlavním cílem bylo vyhnout se coby smluvní spojenci ČSR ozbrojenému konfliktu s Německem a naopak docílit s ním vzájemné dohody. Lord Runciman jednal plně v těchto intencích – střídavě se setkal s Konradem Henleinem, premiérem Milanem Hodžou a prezidentem Edvardem Benešem – od československé vlády pak žádal ve vztahu k SdP maximální ústupky. Navíc své požadavky na autonomii začala vznášet i HSLS a napětí začalo vzrůstat i v československo-polských vztazích v souvislosti s přetrvávajícími polskými nároky na Těšínsku. Vláda ČSR a prezident Beneš ve snaze vyjít vstříc doporučením Waltera Runcimana a požadavkům SdP předložila na přelomu srpna a září 1938 dva po sobě jdoucí plány na řešení sudetoněmecké otázky (tzv. třetí a čtvrtý plán), **plně akceptující Heinlenovy plány na autonomii** (a fakticky plnící všechny

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

karlovarské požadavky), které však SdP opět striktně odmítla jako nepřijatelné. Záminkou k odmítnutí tzv. čtvrtého plánu se stal členy SdP vyprovokovaný incident před budovou soudu v Moravské Ostravě (na dnešním Havlíčkově nábřeží), kdy český policista udeřil poslance SdP. Situace mezi SdP a československými úřady se začala – což bylo i cílem SdP – vyhrocovat.

Lord Walter Runciman po jednáních s představiteli SdP, československé vlády a Edvardem Benešem opustil v polovině září Československo. V Londýně referoval o **korektní menšinové politice ČSR vůči Němcům** a jejich faktickou **odpovědnost** za vyvolané napětí, zároveň však konstatoval – vzhledem k sílicímu mezinárodnímu napětí a odhodlání Německa řešit sudetoněmecký problém vojenskými prostředky – potřebu konsenzu a odstoupení pohraničních území ČSR Německu. Dne 15. září 1938 se v **Berchtesgadenu** setkal britský ministerský předseda **Neville Chamberlain** s Adolfem Hitlerem, který mu otevřeně předestřel požadavek na **odstoupení pohraničí**. Situace ČSR se stávala kritickou. O čtyři dny později – 19. září 1938 – doporučily ČSR britská a francouzská vláda odstoupení pohraničních území s více jak 50 % Němců, které československá vláda vzápětí odmítla.

Dne 22. září 1938 však vláda britsko-francouzské ultimátum přijala. Rozhodnutí vyvolalo bouřlivou odezvu veřejnosti (demonstrace) ve většině českých měst. Vláda Milana Hodži proto podala týž den **demisi** a na její místo nastoupila „vojensko-úřednická“ **vláda generála Jana Syrového**. Téhož dne – 22. září 1938 – rovněž proběhlo další setkání Adolfa Hitlera s Nevillem Chamberlainem – tentokrát v alpském **Bad Godesbergu**. Hitler znovu požadoval odstoupení pohraničních oblastí, navíc však vznesl další požadavek nad rámec toho, co byla Velká Británie a Francie ochotny akceptovat: **splnění územních nároků Polska a Maďarska**. Godesbergská jednání skončila bez výsledku, britská a francouzská strana „informovala“ ČSR diplomatickými kanály, že od této chvíle nebude klást zábrany k zajištění její územní celistvosti a svrchovanosti. Vláda gen. Syrového godesbergské požadavky odmítla a 23. září 1938 vyhlásila **všeobecnou mobilizaci**. Oficiální odmítavé stanovisko československé vlády ke godesbergským požadavkům předal velvyslanec Jan Masaryk britské vládě 25. září. Adolf Hitler v reakci na vývoj situace předložil britskému vyslanci v Berlíně ultimátum, v němž požadoval vyklizení československého pohraničí nejpozději do 28. září 1938 do 14.00 hod., v opačném případě se ČSR a Německo ocitnou ve válečném stavu. Britská vláda ustoupila nátlaku – vidina možného válečného konfliktu s Německem kvůli malé střeoevropské zemi zde byla stále nepřijatelná, podobně tomu bylo ve Francii – a směřovala k dalšímu jednání. Na **29. září 1938** byla do **Mnichova** (z „podnětu“ italského „duceho“ Benitta Mussoliniho coby zprostředkovatele) svolána konference mocností, která měla rozhodnout o dalším osudu Československa - ovšem bez účasti jeho zástupců. **Německo** (Adolf Hitler), **Velká Británie** (Neville Chamberlain), **Francie** (Eduard Daladier) a **Itálie** (Benitto Mussolini) po půlnoci 30. září 1938 podepsaly **dohodu** akceptující všechny německé požadavky. Obsah **mnichovské dohody** byl ultimativně oznámen československému velvyslanci v Německu Vojtěchu Mastnému, který jej tlumočil pražské vládě a prezidentu republiky. ČSR musela od 1. do 10. října 1938 odstoupit všechna Německém požadovaná pohraniční území s tím, že ve vztahu k Polsku a Maďarsku bude určen další postup. **Prezident Edvard Beneš** a **vláda** po konzultacích **30. září 1938 rozhodli**, že podmínky mnichovského diktátu **přijmou**. Toto rozhodnutí znamenalo faktický konec existence ČSR.

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Kulturní ovzduší a školství I. republiky

Kulturní dění první ČSR navázalo v mnoha ohledech na předchozí období, se vznikem nového státu však dostalo nové impulsy. Vedle literární, hudební a divadelní tvorby, malířství a sochařství se rozvíjela především architektura charakterizována nástupem moderny – **funkcionalismus** a **konstruktivismus**. Nejvýznamnějšími představiteli tohoto směru české architektury byli Jann Kotěra (budova právnické fakulty UK v Praze), **Josef Gočár** (regulační plán Hradce Králové, budova Legiobanky v Praze, lázeňský areál v Bohdanči), původem Jihoslovan **Josip Plečnik** (Pražský hrad), Slovák Dušan Samo Jurkovič (lázeňské budovy v Luhačovicích) či František Lydie Gahura angažovaný při výstavbě Zlína (regulační plán města, zlínská radnice, Baťův památník).

V oblasti výtvarné tvorby se prosadil **kubismus** reprezentovaný **Emilem Fillou** a **Josefem Čapkem**, v sochařství pak Otto Gutfreudem. Vedle kubismu doznívala secese, kde světového věhlasu dosáhl **Alfons Mucha**. V druhé polovině 20. let minulého století nastupuje **surrealismus** – malíři **Toyen** (Marie Černínová) a Jindřich Štýrský - který nachází odraz rovněž v literární tvorbě (Konstantin Biebl, Vítězslav Nezval, Karel Teige a zmiňovaný Jindřich Štýrský). V oblasti hudby první ČSR navazovala na dosavadní tradici z doby rakousko-uherské monarchie (Bedřich Smetana, Antonín Dvořák) a zařadila se mezi světové „hudební velmoci“. V tomto ohledu nelze opomenout jména jako je **Leoš Janáček**, **Bohuslav Martinů**, z moderní tvorby pak **Jiří Suk** či **Jaroslav Ježek**.

S hudební tvorbou do jisté míry souvisí tvorba divadelní - na tomto poli existovala již z předválečných dob uznávaná scéna pražského Národního divadla, po roce 1918 se prosazuje divadlo na Vinohradech, v roce 1926 vzniklo **Osvobozené divadlo** (proslavila jej zejména slavná dvojice V+W – herci **Voskovec a Werich**), značný věhlas si získalo levicově orientované divadlo **D 34**, u jehož zrodu stál v roce 1933 **Emil František Burian**. Na podporu slovenské kultury bylo v roce 1920 v Bratislavě založeno Slovenské národní divadlo. Významným podporovatelem rozvoje slovenské kultury a umění se stala znovuobnovená (1919) **Matice slovenská**. Na přelomu 20. a 30. let 20. století (s nástupem zvukového filmu) se začíná výrazněji prosazovat filmová tvorba, která se záhy začala u veřejnosti těšit velké oblibě a popularitě. K nejznámějším filmovým režisérům patřili bezesporu **Karel Lamač** (je mj. autorem prvního zvukového československého filmu Dobrý voják Švejk z roku 1926, C. a k. polní maršálek, Funebrák, Ducháček to zařídí, U pokladny stál a další) a **Martin Frič** (To neznáte Hadimršku, Anton Špelec, ostrostřelec, Revizor, Tři vejce do skla, Hej rup!, Škola základ života, Kristián a další). Z celé řady známých filmových herců v první řadě nelze nezmínit postavu **Vlasty Buriana**, k dalším hvězdám československého filmového plátna patřili např. Hugo Haas, Oldřich Nový, Jaroslav Marvan, Jindřich Plachta (vlastním jménem Jindřich Šolle), již zmiňovaná dvojice Jan Werich a Jiří Voskovec, k ženským hvězdám „stříbrného plátna“ patřily Adina Mandlová, Nataša Gollová či Zita Kabátová.

Období let 1918–1938 se vyznačovalo bohatou literární produkcí (proza i poezie). K literátům úzce spjatým s I. republikou patřil prozaik a dramatik **Karel Čapek**, jehož díla si získala mezinárodní ohlas – za všechny lze zmínit např. R.U.R. (v tomto sci-fi románu se poprvé

Studijní text k projektu

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

objevilo slovo robot přejaté následně do všech cizích jazyků), Bílou nemoc, Válka s mlouky, Věc Makropolus ad. K. Čapek zdůrazňoval (v duchu Masarykovy filozofie), ideu humanismu, mravnosti, spravedlnosti, svobody lidské vůle a v jeho románech z konce 30. let minulého století je zřetelně patrný kritický postoj k nacismu a všem totalitním ideologiím (Bílá nemoc, Krakatit, Válka s mlouky). Vedle Karla Čapka se k významným postavám československé literatury let 1918–1938 řadí literární kritici a historici **F. X. Šalda**, **Arne Novák**, Albert Pražák a Jan Mukařovský, z dalších literátů lze uvést např. Vladislava Vančuru, Karla Poláčka, Jaroslava Durycha, Ivana Olbrachta, levicově orientovanou Marii Majerovou či Eduarda Štorcha, publicistu a novináře **Ferdinanda Peroutku**, v poezii vynikali **Jaroslav Seifert**, **Vítězslav Nezval**, Jakub Deml nebo Konstantin Biebl.

Jako jeden ze stěžejních atributů rozvoje a fungování státu bylo vnímáno **školství**, na jehož další rozvoj a rozšiřování byly vynakládány značné prostředky (školství v českých zemích zaštiťovala vedle ministerstva také Matice školská). Československé školství navazovalo na tradice z předchozích období, kdy zejména v druhé polovině 19. a na počátku 20. století prodělalo prudký rozvoj. Po roce 1918 došlo k jeho dalšímu rozšíření – zejména v pohraničních oblastech, kde reflektovalo národnostní složení obyvatel – a reformování. Důraz byl kladen na výuku duchu demokratických idejí a čechoslovakismu, jedním z hlavních cílů československého školství let 1918–1938 se stala výchova zodpovědného demokratického občana (prvním ministrem školství, který dal základ této koncepci školství, se stal sociální demokrat Gustav Habrman). Fakticky zcela od základů bylo potřeba vybudovat školský systém na Slovensku, kde do roku 1918 zcela dominovala maďarština (slovenská inteligence byla nepočtená), ještě horší byla v tomto ohledu situace na Podkarpatské Rusi - do obou zmíněných částí ČSR tak směřovalo mnoho českých učitelů (vedle nich také úředníků, inženýrů, lékařů a policistů). Situace se zde postupně začala měnit až od 30. let, kdy se uplatnila první vlna nově vyškolené slovenské a podkarpatoruské inteligence. V rámci rozšiřování a podpory vzdělávacího systému byly zřizovány veřejné knihovny. Vedle českých a slovenských škol stát podporoval rovněž školy menšinové – především německé, vedle nich existovaly školy rusínské, maďarské a polské.

V roce 1920 došlo formou zákona k přejmenování nejstarší středoevropské Karlo-Ferdinandovy univerzity na **Univerzitu Karlovu**. Vedle ní vznikla v roce 1919 další univerzita na Moravě (Brno) pojmenovaná na počest zakladatele státu **Masarykova univerzita**, společně s ní byla ve stejný rok založena historicky první univerzita na Slovensku: **Univerzita Komenského v Bratislavě**. Všechny uvedené univerzity napomáhaly významnou měrou k dalšímu rozvoji přírodních, technických a humanitních oborů a svou kvalitou a úrovní se plně vyrovnaly obdobným pracovištím v zahraničí (především v Německu, Francii a Velké Británii). Z předních československých vědců meziválečného období, kteří se těšili mezinárodnímu uznání, lze zmínit např. filozofa **Emanuela Rádlu**, historiky Gollovy školy Josefa Pekaře a Josefa Šustu, fyzika a nositele Nobelovy ceny **Jaroslava Heyrovského**, botanika Karla Domina či lékaře Josefa Charváta. K respektovaným a uznávaným vědcům (filozofie a sociologie), který se v této sféře angažoval především koncem 19. a počátkem 20. století, patřil rovněž prezident **T. G. Masaryk**.

Studijní text k projektu

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Otázky a úkoly:

1. Charakterizujte mezinárodní i vnitřní okolnosti, za kterých došlo k vytvoření Československé republiky.
2. Popište politický systém ČSR v letech 1918-1938.
3. Které státy meziválečné Československo považovalo za své spojence?
4. Které byly nejvýznamnější osobnosti meziválečné československé politiky?
5. Charakterizujte československou vědu a kulturu v tomto období.
6. Za jakých okolností došlo k podepsání mnichovské dohody v září 1938?

Doporučená literatura a internetové zdroje:

Studijní text k projektu

Moderní trendy ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu - teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: MŠMT, 2008.

DROTÁROVÁ, L. a kol. *Romové a český dějepis*. Praha: SPHV, 2008.

FRASER, A. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

HANZAL, J. *Cikáni na Moravě v 15. – 18. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

HUDECOVÁ, D. Kdo jsou Romové. In *K dalšímu vzdělávání učitelů dějepisu*. Praha: Učitelská unie, 1992. s. 57–74.

MÁLEK, J. Cikáni přicházejí do Evropy. In *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor vitae, 1998, s. 167–168.

NEČAS, C. *Andr' oda taboris. Vězňové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*. Brno: Městský výbor ČSPB, 1987.

NEČAS, C. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor, 1999.

PAPE, M. *A nikdo Vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: GplusG, 1997.

PAVELČÍKOVÁ, N. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004.

RYVOLOVÁ, K. Stručný přehled dějin Romů. In *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor vitae, 1998, s. 15–18.

ŘÍČAN, P. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál, 1998.

<http://skola.romea.cz>

<http://www.holocaust.cz>